Scientific reviews УДК 616.31-083-057.36(477)

ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА СТАН РОТОВОЇ ПОРОЖНИНИ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ УКРАЇНИ (ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ)

Кільмухаметова Ю.Х.[1], Басіста А.С.[1], Остафійчук М.О.[1], Воляк М.Н.[2], Лабій Ю.А.[2], Кошкін О.Є.[2]

[1] Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці, Україна
[2] Івано-Франківський національний медичний університет, м. Івано-Франківськ, Україна

Ключові слова: *стоматологія, фактори, ротова порожнина, карієс, захворювання пародонта, стрес, харчування, військовослужбовці, санація.*

Буковинський медичний вісник. 2025. Т. 29, № 3 (115). С. 107-112.

DOI: *10.24061/2413-0737.29.3.115.2025.17*

E-mail: *kilmukhametova.iuliia@bsmu.edu.ua*

Резюме. *Проблема стоматологічного здоров'я військовослужбовців ЗСУ вивчається військовою стоматологією, що є спеціальним розділом медицини, який займається організацією стоматологічної допомоги військовим у мирний та воєнний час. Штатні лікарі-стоматологи бригад переважно надають невідкладну допомогу, оскільки провести повноцінне стоматологічне лікування не видається можливим за бойових умов.*

Мета дослідження*– проаналізувати вітчизняні джерела літератури щодо стану ротової порожнини у військовослужбовців України та фактори, що впливають на розвиток карієсу, ускладнень карієсу та захворювань пародонта.*

Проведені дослідження показали, що великий відсоток військовослужбовців Збройних сил України потребує стоматологічної допомоги. На сьогодні, існує потреба у проведенні планової санації ротової порожнини бійців, адже захворювання ротової порожнини негативно впливає на фізичний та моральний стан військовослужбовців.

FACTORS AFFECTING THE CONDITION OF THE ORAL CAVITY IN UKRAINIAN MILITARY PERSONNEL (LITERATURE REVIEW)

Kilmukhametova Yu.Kh., Basista A.S., Ostafiichuk M.O., Voliak M.N., Labii Yu.A., Koshkin O.Ie.

Key words: *dentistry, factors, oral cavity, caries, periodontal disease, stress, nutrition, military personnel, sanitation.*

Bukovinian Medical Herald. 2025. V. 29, № 3 (115). P. 107-112.

Resume. *The problem of dental health among Ukrainian Armed Forces personnel is studied by military dentistry, a special branch of medicine that deals with the organisation of dental care for military personnel in times of peace and war. Staff dentists in brigades mainly provide emergency care, as it is not possible to carry out full dental treatment in combat conditions.*

The aim of this work is to analyse national literary sources on the state of the oral cavity in Ukrainian military personnel and the factors influencing the development of caries, caries complications and periodontal diseases.

Studies have shown that a large percentage of Ukrainian Armed Forces personnel require dental care. Today, there is a need for routine oral sanitation of Ukrainian Armed Forces soldiers, as oral diseases negatively affect the physical and mental health of military personnel.

Вступ. Здоров'я ротової порожнини є одним із головних чинників, які впливають на загальний стан організму, адже рот є «вхідними воротами» для будь-яких патогенів, мікроорганізмів, вірусів тощо. Багаторічні дослідження показали, що незадовільний стан порожнини рота може призвести до захворювань травної, серцево-судинної, ендокринної, імунної, нервової систем, та ін. [1-3]. Тому, стоматологічне здоров'я є надзвичайно важливим для повноцінного функціонування організму людини. Окрім того, цей процес є двобічним, і загальний стан пацієнта теж впливає на ротову порожнину [1, 4].

У теперішній час, коли Україна переживає збройну агресію сусідньої держави, стрес є одним з найсуттєвіших факторів розвитку стоматологічних захворювань. Адже війна - це час складних випробувань, який відбивається на кожному аспекті життя людини, духовному та фізичному стані. Даний стресовий стан організму опосередковано впливає на стан ротової порожнини, викликаючи різні стоматологічні захворювання [3, 5]. За статистичними даними, на різні стоматологічні патології страждають більше 92% жителів України, а у зв'язку із впливом стресових факторів під час воєнного стану даний показник значно збільшився [3, 6, 7]. Зокрема у військовослужбовців, які щоденно перебувають на

лінії бойових зіткнень.

Мета дослідження– проаналізувати джерела літератури щодо стану ротової порожнини у військослужбовців України та фактори, що впливають на розвиток карієсу, ускладнень карієсу та захворювань пародонта.

Основна частина. Проблему стоматологічного здоров'я військовослужбовців вивчає військова стоматологія, що є спеціальним розділом медицини, який займається організацією стоматологічної допомоги військовим у мирний та воєнний час [8, 9]. На жаль, на даний момент надавати стоматологічну допомогу, особливо в зоні бойових дій, є вкрай проблематичним. Штатні лікарі-стоматологи бригад переважно надають невідкладну допомогу, оскільки провести повноцінне стоматологічне лікування не видається можливим за бойових умов [7,8]. Окрім того, військовослужбовці не завжди мають змогу елементарно дотримуватися гігієни порожнини рота. Це та інші проблеми, пов'язані з логістикою і організацією надання стоматологічної допомоги, призводить до значного погіршення стану ротової порожнини військовослужбовців [10, 11]. Так, згідно з даними статистики за 2022 рік, у 40,5% військовослужбовців, які звернулися по стоматологічну допомогу в терапевтичне відділення, виявили гострі форми пульпіту, у 23,5% - гострі та загострені форми періодонтиту; захворювання пародонта і слизової оболонки становили 14% і 9% відповідно [12]. Цікавим є той факт, що статистичні дані за 2017 рік показали наступну картину: з приводу гострих пульпітів звернулося 25,8% військовослужбовців, гострих форм періодонтиту – 39,11%; пародонтит I ступеня був виявлений у 42,3% обстежених, а II ступеня - у 36,53% бійців [13].

Дані за 2013-2014 рр. показали, що в 65,1±2,3% обстежених військовослужбовців виявлено гострі або хронічні періапікальні інфекції. У той же час, автори вказують на те, що періостит, як ускладнення періодонтиту, виявлено в 63,3±2,9% обстежених солдатів строкової служби. В офіцерського складу цей показник був значно нижчим [14].

Зубний камінь, окрім механічної пошкоджувальної дії на пародонт, має токсичний вплив, оскільки містить у своєму складі оксиди металів та може спричиняти місцевий гіповітаміноз С [15]. Це, у свою чергу, впливає на перебіг захворювання та виникнення ускладнень. Окрім того, мікробна біоплівка, яка сприяє утворенню зубного каменя, є однією з найсуттєвіших причин виникнення більшості стоматологічних захворювань, у тому числі карієсу та ерозії твердих тканин зубів [16]. Суттєвим чинником виникнення карієсу є інтенсивність нашарувань зубних відкладень та порушення мінерального складу слини [16, 17].

Поширеність захворювань тканин пародонта у військовослужбовців, як контрактної, так і строкової служби, варіює від 60,2 до 97,4%. Також у дослідженні вказано, що 85,6±11,3% строковиків та 73,0±10,1% офіцерського складу мали захворювання тканин пародонта. У той же час, поширеність карієсу доходила до 100%, а його ускладнення, такі як пульпіт і періодонтит, виявлені у 88,7% обстежених. Окрім того, 57,47% військовослужбовців потребує санації ротової порожнини, а 9,36% - ортопедичного лікування, а саме протезування; лише 19,6±5% зверталися з метою профілактичного огляду [7,18].

Згідно з науковими доробками Науменко К.Є. та Бєлікова О.Б., серед обстежених військовослужбовців 36,48% мали дефекти зубних рядів. Дефекти обох щелеп були виявлені у 9,65% обстежених, дефекти лише нижньої щелепи – у 17,6%, а верхньої – у 9,23%; протезування потребувало 35,63% військовослужбовців [19].

Така відчутна різниця в показниках може пояснюватися низкою чинників, особливо початком повномасштабних дій країни–агресора, підвищенням рівня стресу, неможливістю вчасно надати стоматологічну допомогу на полі бою, а також зміною режиму харчування та іншими факторами.

Згідно з даними досліджень, стрес буває фізіологічним та психоемоційним, і обидва ці види є визначальними факторами, які впливають на благополуччя і здоров'я людей. Адже загальновідомою є інформація, що стрес призводить до виснаження адаптаційних можливостей організму через постійне психологічне напруження і може призвести до значного погіршення загального стану і навіть смерті [5].

Організм людини не пристосований до постійних великих потрясінь, проте з часом може адаптуватися до зміни зовнішніх умов. Цей процес адаптації проходить у три стадії. Під час першої стадії організм людини ослаблюються і стає більш схильним до загострення існуючих соматичних патологій, або ж стає сприйнятливим до виникнення нових. Іноді ця стадія може завершитися повним одужанням пацієнта, проте, є випадки, коли стрес переходить у другу стадію. Це можливо при хронічному стресі, такому, який щоденно переживають військовослужбовці Збройних сил України (ЗСУ) на лінії фронту. При другій стадії організм поступово втрачає свої вроджені адаптаційні резерви, і знову ж таки можливі загострення хронічних захворювань, у тому ж числі і стоматологічні. Відомим є той факт, що зубний біль є другим за силою після ниркової коліки. Тому, часто у бійців ЗСУ посилюється стресовий фактор на тлі гострого постійного болю. У цей момент може наступити третя стадія – стадія виснаження, коли організм вичерпує усі свої резерви, що призводить до значних негативних наслідків для соматичного здоров'я і функціонування пацієнта. При цьому запальні стоматологічні захворювання, такі як пульпіт та періодонтит легко можуть ускладнитися періоститом або навіть остеомієлітом [7, 12].

Постійне психоемоційне напруження, яке щоденно переживають військовослужбовці ЗСУ, часто призводить до розвитку ксеростомії – сухості ротової порожнини, що, у свою чергу, сприяє виникненню захворювань слизової оболонки порожнини рота, а саме кандидозу та вірусних уражень [20]. Погане

зволожування рота також може викликати свербіж слизової, сприяє виникненню карієсу і галітозу – неприємного запаху з ротової порожнини. Усе це негативно впливає і на загальний стан організму бійців, що часто супроводжується загостренням існуючих соматичних патологій [7].

Окрім того, стрес може викликати підсвідоме напруження, що може проявлятися явищем бруксизму, коли під час сну пацієнти надмірно стискають зуби. Це, у свою чергу, може призвести до патологічного стирання та рухомості зубів, їх надмірної чутливості, сколу зубів, пломб та ортопедичних конструкцій, а інколи, навіть до відламу коронки зуба. Постійне напруження щелеп призводить до порушення їх нормальної функції та безперервного головного болю [7, 20].

Згідно з дослідженням, у пацієнтів з хронічним перебігом генералізованого пародонтиту I ступеня, вміст кортизолу в ротовій рідині становив (41,67±5,67) нмоль/л, що вказувало на наявність психоемоційного напруження та вказувало на взаємозв'язок запальнодистрофічних захворювань та стресу [21]. Ці дані вказують на пряму взаємозалежність між стресовими факторами і здоров'ям організму, у тому числі стоматологічним. Тому, здоровий особовий склад Збройних сил України, у тому числі їхнє стоматологічне здоров'я, є визначним фактором боєздатності армії [3, 4, 10].

Як відомо, людський організм отримує усі необхідні поживні речовини з їжі, яку він споживає, тому збалансоване харчування є невід'ємною частиною здорового способу життя. Адже нестача тих чи інших макро- чи мікроелементів може призвести до серйозних порушень та виникнення соматичних патологій. Усім історично відома цинга – хвороба, яка виникає за відсутності вітаміну С у раціоні людини, та інші патології, причиною яких є дефіцит тих, чи інших поживних речовин. Тому, збалансоване харчування військовослужбовців ЗСУ, особливо в надзвичайно стресовий період військових дій на полі бою, є дуже важливим аспектом. Відповідно до досліджень, нераціональне харчування військовослужбовців та незабезпечення їх поживними речовинами може призвести до погіршення самопочуття та зниження опірності організму бійців ЗСУ [22]. Відповідно, це сприятиме не найкращій результативності бійців, що виконують бойові завдання. Окрім того, пригнічений стан військовослужбовців може призвести до зменшення концентрації та погіршення уваги, що є дуже небезпечним на полі бою. Тому, добовий раціон має забезпечувати нормальне фізіологічне функціонування організму та швидке відновлення як фізичного, так і психоемоційного стану бійців [23].

Згідно з дослідженням, раціон військовослужбовців є доволі одноманітним, і в ньому переважають м'ясні, молочні продукти, хлібобулочні вироби та картопля. Окрім того, харчова енергія у добових раціонах харчування військових не зовсім відповідає рекомендованим гігієнічним нормам. Встановлено невідповідність нормам харчування в кількості макро- та мікроелементів, які отримують військовослужбовці під час щоденного прийому їжі. У той же час, відповідно до досліджень інших авторів, військовослужбовцям рекомендовано споживати більше складних вуглеводів, жирів та білків, а також кальцію, магнію і заліза [22, 23]. Така невідповідність у даних може пояснюватися тим, що в період повномасштабного вторгнення країни-агресора військові витрачають більше енергії, ніж у мирний час. Адже для виконання бойових завдань або під час тренувань, відбуваються колосальні витрати енергії, які необхідно поповнювати за рахунок відповідного харчування.

Відомим є той факт, що особливості харчування людини може впливати на весь організм, зокрема, на ротову порожнину. Надмірне споживання продуктів, що містять вуглеводи, зокрема цукор, сприяє виникненню карієсу. За відсутності молочної продукції в раціоні може виникати нестача кальцію, що негативно впливає на міцність щелепових кісток та емалі. Дефіцит білкової їжі впливає на нормальне функціонування зв'язкового апарату ротової порожнини, а надмірне споживання жирів перешкоджає нормальному засвоєнню кальцію, що знову ж таки негативно впливає на тверді тканини зубів. Окрім того, при неправильному харчуванні можливе виникнення патологій слизової оболонки порожнини рота, а також захворювань пародонта [24]. Ці фактори можуть призвести до втрати зубів, а з ними і жувальної ефективності, що часто призводить до виникнення різних соматичних патологій, а саме захворювань шлунково-кишкового тракту, серцево-судинної, ендокринної, сечовивідної та інших систем організму [1, 24]. Усе це є своєрідним замкненим колом, де невідповідне харчування сприяє виникненню стоматологічних захворювань, які, у свою чергу, перешкоджають нормальному харчуванню пацієнта. Тому, правильне і збалансоване харчування є дуже важливим елементом здорової ротової порожнини, що сьогодні є особливо актуальним для військовослужбовців Збройних сил України [25, 26].

Висновок. Проведені дослідження показали, що великий відсоток військовослужбовців Збройних сил України потребує стоматологічної допомоги, яку, на жаль, дуже важко надавати в умовах ведення бойових дій. Тому існує потреба у проведенні планової санації ротової порожнини бійців ЗСУ, адже захворювання ротової порожнини негативно впливає на фізичний та моральний стан військовослужбовців. На жаль, неможливість підтримувати адекватну гігієну ротової порожнини під час бойових завдань також є одним із важливих чинників, що сприяють виникненню захворювань твердих тканин зубів та тканин пародонта. Окрім того, постійне нервове напруження та стрес, який відчувають бійці ЗСУ на лінії фронту, поступово виснажують адаптаційні та імунні можливості організму, що, у свою чергу, сприяє підвищенню виникнення і загострення соматичних патологій і захворювань ротової порожнини. Також зниження імунної системи та резистентності організму

може виникнути за умови недостатнього забезпечення усіма необхідними поживними та мінеральними речовинами, що нерідко буває у військовослужбовців ЗСУ, які виконують бойові завдання. Усі ці фактори негативно впливають на здоров'я військових Збройних сил України в загальному, та на стоматологічне зокрема.

Список літератури

1. Годованець ОІ, Котельбан АВ, Гринкевич ЛГ, Романюк ДГ. Чинники ризику розвитку захворювань твердих тканин зубів у дітей. Сучасний стан питання. Медицина сьогодні і завтра. 2019;85(4):111-20. DOI: 10.35339/msz.2019.85.04.16.
2. Круть АГ, Горачук ВВ. Стан здоров'я порожнини рота населення окремих регіонів України. Вісник Вінницького національного медичного університету. 2022;26(2):302-7. DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2022-26(2)-22.
3. Попович ЗБ, Рожко ММ, Мельничук МВ, Кукурудз НІ. Роль профілактики стоматологічних захворювань у системі надання стоматологічної допомоги. Сучасна стоматологія. 2023;1-2:4-7. DOI: 10.33295/1992-576X-2023-1-2-4.
4. Лаврін ОЯ, Авдєєв ОВ, Дзецюх ТІ, Воробець АБ. Оцінка рівня стоматологічного здоров'я військовослужбовців Збройних сил України згідно з даними анкетування. Клінічна Стоматологія. 2023;2-3:51-5. DOI: 10.11603/2311-9624.2023.2-3.14109.
5. Салюк МА, Ковальчук ОС, Несправа МВ, Дашевська ЮС. Типи сприйняття образу ветерана АТО/ООС сучасною українською молоддю. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том 14. Випуск 5. Київ – Ніжин: Видавець «ПП Лисенко М.М.»; 2020. С. 216-225.
6. Lavrin OYa. Characteristics of tooth damage by a carious process among military personnel of the Armed Forces of Ukraine. Archive of Clinical Medicine. 2023;29(1):22-5. DOI: 10.21802/acm.2023.1.13.
7. Селюк ОВ, Воронко АА. Структура первинної захворюваності військовослужбовців Збройних сил України за контрактом у 2020 році. Сучасні аспекти військової медицини. Current Aspects of Military Medicine. 2021;28(2):34-4. DOI: 10.32751/2310-4910-2021-28-2-3.
8. Лищишин МЗ, Коваленко ВВ. Стан та перспективи розвитку військової стоматології в Україні. Медичні перспективи. 2020;25(1):9-17. DOI: 10.26641/2307-0404.2020.1.200392.
9. Мазур ІП, Вахненко ОМ. Моніторинг основних показників стоматологічної допомоги в Україні за 2019 рік. Oral and general health. 2020;1(1):10-5. DOI: 10.22141/ogh.1.1.2020.214841.
10. Кальниш ВВ, Пашковський СМ, Мальцев ОВ, Печиборщ ВП, Єщенко ОІ, Шепітько КВ. Взаємозв'язок стану здоров'я і психофізіологічних характеристик військовослужбовців. Світ біології та медицини. 2019;3:72-7. DOI: 10.26724/2079-8334-2019-3-69-72-77.
11. Третяк ХС. Стан ротової порожнини у військовослужбовців. In: The 4 th International scientific and practical conference - Modern research in world science (July 10-12, 2022) SPC—Sci-conf.com. ua, Lviv, Ukraine. 2022. 130.
12. Канюра ОА, Біденко НВ, Коленко ЮГ, Філоненко ВВ, Хрол НС, Шпак ДЮ. Досвід надання стоматологічної допомоги в умовах військового стану. Сучасна стоматологія. 2022;3-4:38-43. DOI: 10.33295/1992-576X-2022-3-4-38.
13. Науменко КЄ, Бєліков ОБ. Аналіз структури стоматологічної захворюваності у військовослужбовців Чернівецького гарнізону та потреби в стоматологічній допомозі. Вісник проблем біології і медицини. 2017;4(3):356-59.
14. Гулюк АГ, Шмідт ПА. Особливості перебігу гострої періапікальної інфекції у військовослужбовців Збройних сил України. Вісник стоматології. 2018;29(3):47-52.
15. Колеснікова ОВ, Запровальна ОЄ, Ємельянова НЮ, Радченко АО, Гальчинська ВЮ. Вплив стресових чинників воєнного часу на метаболічний статус цивільного населення. Український терапевтичний журнал. 2023;3:37-43. DOI: 10.30978/UTJ2023-3-37.
16. Заболотна ІІ. Сучасні уявлення про роль біоплівки у виникненні патології твердих тканин зубів. Інновації в стоматології. 2023;1:84-90. DOI: 10.35220/2523-420X/2023.1.14.
17. Скрипников ПМ, Скрипникова ТП, Лупаца НА, Розколупа НВ, Островська ГЮ, Титаренко ВІ, та ін. Стан здоров'я органів порожнини рота у внутрішньо переміщених осіб. Український стоматологічний альманах. 2023;1:12-6. DOI: https://doi.org/10.31718/2409-0255.1.2023.02.
18. Лаврін ОЯ. Оцінка ураженості зубів каріозним процесом серед військовослужбовців Збройних сил України. Вісник стоматології. 2023;124(3):37-41. DOI: 10.35220/2078-8916-2023-49-3.6.
19. Науменко КЄ, Бєліков ОБ. Розповсюдженість основних стоматологічних захворювань та потреба військовослужбовців в ортопедичному лікуванні (огляд літератури). Буковинський медичний вісник. 2017;21(1):211-14.
20. Жалдак А, Іванько О, Депутат Ю. Вивчення досвіду застосування неінвазивних методів для оцінки функціонального стану організму при фізичних та психоемоційних навантаженнях (огляд літератури). Український науково-медичний молодіжний журнал. 2021;2:53-62. DOI: 10.32345/USMYJ.2(124).2021.53-63.
21. Кононова ОВ. Взаємозв'язок між рівнем психологічного стресу та ураженням тканин пародонту. Сучасна стоматологія. 2018;5:32-9.
22. Chorna VV, Krupka NO, Lototska-Dudyk UB. Current requirements for the nutrient composition of food and the state of food supply for servicemen of the Armed Forces of Ukraine. Reports of Vinnytsia National Medical University. 2023;27(2):313-18. DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2023-27(2)-23.
23. Лотоцька-Дудик УБ, Крупка НО, Брейдак ОА, Чорна ВВ, Подолян ВМ, Івашкевич ЄМ. Харчування військовослужбовців. Львів-Вінниця; 2023. 76 с.
24. Santonocito S, Giudice A, Polizzi A, Troiano G, Merlo EM, Sclafani R, et al. A Cross-Talk between Diet and the Oral Microbiome: Balance of Nutrition on Inflammation and Immune System's Response during Periodontitis. Nutrients. 2022 Jun 11;14(12):2426. DOI: 10.3390/nu14122426.
25. Товма Л, Морозов І. Методика формування раціонів харчування для військовослужбовців з індивідуальними потребами. Збірник наукових праць Національної академії Національної гвардії України. 2022;2:84-93. DOI: 10.33405/2409-7470/2022/2/40/270555.
26. Гавриченко ДГ. Сучасний стан сфери охорони здоров'я України. Наукові перспективи. 2022;6:611-23. DOI: 10.52058/2708-

7530-2022-6(24)-611-623.

References

1. Hodovanets' OI, Kotel'ban AV, Hrynkevych LH, Romaniuk DH. Chynnyky ryzyku rozvytku zakhvoriuvan' tverdykh tkanyn zubiv u ditei. Suchasnyi stan pytannia [Risk factors for the development of diseases of hard dental tissues in children. Current state of the issue]. Medytsyna s'ohodni i zavtra. 2019;85(4):111-20. DOI: 10.35339/msz.2019.85.04.16. (in Ukrainian).
2. Krut' AH, Horachuk VV. Stan zdorov'ia porozhnyny rota naselennia okremykh rehioniv Ukrainy [Oral health status of the population of certain regions of Ukraine]. Visnyk Vinnyts'koho natsional'noho medychnoho universytetu. 2022;26(2):302-7. DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2022-26(2)-22. (in Ukrainian).
3. Popovych ZB, Rozhko MM, Mel'nychuk MV, Kukurudz NI. Rol' profilaktyky stomatolohichnykh zakhvoriuvan' u systemi nadannia stomatolohichnoi dopomohy [The role of dental disease prevention in the dental care system]. Suchasna stomatolohiia. 2023;1-2:4-7. DOI: 10.33295/1992-576X-2023-1-2-4. (in Ukrainian).
4. Lavrin OIa, Avdieiev OV, Dzetsiukh TI, Vorobets' AB. Otsinka rivnia stomatolohichnoho zdorov'ia viis'kovosluzhbovtsiv Zbroinykh syl Ukrainy zghidno z danymy anketuvannia [Assessment of the level of dental health of servicemen of the Armed Forces of Ukraine according to questionnaire data]. Klinichna Stomatolohiia. 2023;2-3:51-5. DOI: 10.11603/2311-9624.2023.2-3.14109. (in Ukrainian).
5. Saliuk MA, Koval'chuk OS, Nesprava MV, Dashevs'ka YuS. Typy spryiniattia obrazu veterana ATO/OOS suchasnoiu ukrains'koiu moloddiu. Aktual'ni problemy psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohii imeni H.S. Kostiuka NAPN Ukrainy [Types of perception of the image of an ATO/JFO veteran by modern Ukrainian youth. Current problems of psychology: Collection of scientific works of the Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk of the National Academy of Sciences of Ukraine]. Vol. 14. Issue 5. Kyiv – Nizhyn: Vydavets' «PP Lysenko M.M.»; 2020. p. 216-225. (in Ukrainian).
6. Lavrin OYa. Characteristics of tooth damage by a carious process among military personnel of the Armed Forces of Ukraine. Archive of Clinical Medicine. 2023;29(1):22-5. DOI: 10.21802/acm.2023.1.13.
7. Seliuk OV, Voronko AA. Struktura pervynnoi zakhvoriuvanosti viis'kovosluzhbovtsiv Zbroinykh syl Ukrainy za kontraktom u 2020 rotsi [Structure of primary morbidity among contract servicemen of the Armed Forces of Ukraine in 2020]. Suchasni aspekty viis'kovoi medytsyny. Current Aspects of Military Medicine. 2021;28(2):34-4. DOI: 10.32751/2310-4910-2021-28-2-3. (in Ukrainian).
8. Lyschyshyn MZ, Kovalenko VV. Stan ta perspektyvy rozvytku viis'kovoi stomatolohii v Ukraini [The state and prospects for the development of military dentistry in Ukraine]. Medychni perspektyvy. 2020;25(1):9-17. DOI: 10.26641/2307-0404.2020.1.200392. (in Ukrainian).
9. Mazur IP, Vakhnenko OM. Monitorynh osnovnykh pokaznykiv stomatolohichnoi dopomohy v Ukraini za 2019 rik. [Monitoring of key indicators of dental care in Ukraine for 2019]. Oral and general health. 2020;1(1):10-5. DOI: 10.22141/ogh.1.1.2020.214841. (in Ukrainian).
10. Kal'nysh VV, Pashkovs'kyi SM, Mal'tsev OV, Pechyborsch VP, Yeschenko OI, Shepit'ko KV. Vzaiemozv'iazok stanu zdorov'ia i psykhofiziolohichnykh kharakterystyk viis'kovosluzhbovtsiv [The relationship between the state of health and psychophysiological characteristics of military personnel]. Svit biolohii ta medytsyny. 2019;3:72-7. DOI: 10.26724/2079-8334-2019-3-69-72-77. (in Ukrainian).
11. Tretiak KhS. Stan rotovoi porozhnyny u viis'kovosluzhbovtsiv [Oral health of military personnel]. In: The 4 th International scientific and practical conference - Modern research in world science (July 10-12, 2022) SPC-Sci-conf.com.ua, Lviv, Ukraine. 2022. 130 p. (in Ukrainian).
12. Kaniura OA, Bidenko NV, Kolenko YuH, Filonenko VV, Khrol NS, Shpak DIu. Dosvid nadannia stomatolohichnoi dopomohy v umovakh viis'kovoho stanu [Experience in providing dental care under martial law]. Suchasna stomatolohiia. 2022;3-4:38-43. DOI: 10.33295/1992-576X-2022-3-4-38. (in Ukrainian).
13. Naumenko KIe, Bielikov OB. Analiz struktury stomatolohichnoi zakhvoriuvanosti u viis'kovosluzhbovtsiv Chernivets'koho harnizonu ta potreby v stomatolohichnii dopomozi [Analysis of the structure of dental morbidity among military personnel of the Chernivtsi garrison and the need for dental care]. Visnyk problem biolohii i medytsyny. 2017;4(3):356-59. (in Ukrainian).
14. Huliuk AH, Shmidt PA. Osoblyvosti perebihu hostroi peryapikal'noi infektsii u viis'kovosluzhbovtsiv Zbroinykh syl Ukrainy [Features of the course of acute periapical infection in servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. Visnyk stomatolohii. 2018;29(3):47-52. (in Ukrainian).
15. Kolesnikova OV, Zaproval'na OIe, Yemel'ianova NIu, Radchenko AO, Hal'chyns'ka VIu. Vplyv stresovykh chynnykiv voiennoho chasu na metabolichnyi status tsyvil'noho naselennia [The impact of wartime stressors on the metabolic status of the civilian population]. Ukrains'kyi terapevtychnyi zhurnal. 2023;3:37-43. DOI: 10.30978/UTJ2023-3-37. (in Ukrainian).
16. Zabolotna II. Suchasni uiavlennia pro rol' bioplivky u vynyknenni patolohii tverdykh tkanyn zubiv [Modern ideas about the role of biofilm in the occurrence of pathology of hard dental tissues]. Innovatsii v stomatolohii. 2023;1:84-90. DOI: 10.35220/2523-420X/2023.1.14. (in Ukrainian).
17. Skrypnykov PM, Skrypnykova TP, Lupatsa NA, Rozkolupa NV, Ostrovs'ka HIu, Tytarenko VI, ta in. Stan zdorov'ia orhaniv porozhnyny rota u vnutrishn'o peremischenykh osib [Oral health status of internally displaced persons]. Ukrains'kyi stomatolohichnyi al'manakh. 2023;1:12-6. DOI: https://doi.org/10.31718/2409-0255.1.2023.02. (in Ukrainian).
18. Lavrin OIa. Otsinka urazhenosti zubiv karioznym protsesom sered viis'kovosluzhbovtsiv Zbroinykh syl Ukrainy [Assessment of dental caries among servicemen of the Armed Forces of Ukraine]. Visnyk stomatolohii. 2023;124(3):37-41. DOI: 10.35220/2078-8916-2023-49-3.6. (in Ukrainian).
19. Naumenko KIe, Bielikov OB. Rozpovsiudzhenist' osnovnykh stomatolohichnykh zakhvoriuvan' ta potreba viis'kovosluzhbovtsiv v ortopedychnomu likuvanni (ohliad literatury) [Prevalence of major dental diseases and the need for orthopedic treatment of military personnel (literature review)]. Bukovyns'kyi medychnyi visnyk. 2017;21(1):211-14. (in Ukrainian).
20. Zhaldak A, Ivan'ko O, Deputat Yu. Vyvchennia dosvidu zastosuvannia neinvazyvnykh metodiv dlia otsinky funktsional'noho stanu orhanizmu pry fizychnykh ta psykhoemotsiinykh navantazhenniakh (ohliad literatury) [Study of the experience of using non-invasive methods to assess the functional state of the body during physical and psycho-emotional stress (literature review)]. Ukrains'kyi

naukovo-medychnyi molodizhnyi zhurnal. 2021;2:53-62. DOI: 10.32345/USMYJ.2(124).2021.53-63. (in Ukrainian).
21. Kononova OV. Vzaiemozv'iazok mizh rivnem psykholohichnoho stresu ta urazhenniam tkanyn parodontu [The relationship between the level of psychological stress and periodontal tissue damage]. Suchasna stomatolohiia. 2018;5:32-9. (in Ukrainian).
22. Chorna VV, Krupka NO, Lototska-Dudyk UB. Current requirements for the nutrient composition of food and the state of food supply for servicemen of the Armed Forces of Ukraine. Reports of Vinnytsia National Medical University. 2023;27(2):313-18. DOI: 10.31393/reports-vnmedical-2023-27(2)-23.
23. Lotots'ka-Dudyk UB, Krupka NO, Breidak OA, Chorna VV, Podolian VM, Ivashkevych YeM. Kharchuvannia viis'kovosluzhbovtsiv [Nutrition of military personnel]. Lviv-Vinnytsia; 2023. 76 p. (in Ukrainian).
24. Santonocito S, Giudice A, Polizzi A, Troiano G, Merlo EM, Sclafani R, et al. A Cross-Talk between Diet and the Oral Microbiome: Balance of Nutrition on Inflammation and Immune System's Response during Periodontitis. Nutrients. 2022 Jun 11;14(12):2426. DOI: 10.3390/nu14122426.
25. Tovma L, Morozov I. Metodyka formuvannia ratsioniv kharchuvannia dlia viis'kovosluzhbovtsiv z indyvidual'nymy potrebamy [Methodology for forming food rations for military personnel with individual needs]. Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noi akademii Natsional'noi hvardii Ukrainy. 2022;2:84-93. DOI: 10.33405/2409-7470/2022/2/40/270555. (in Ukrainian).
26. Havrychenko DH. Suchasnyi stan sfery okhorony zdorov'ia Ukrainy [Current state of healthcare in Ukraine]. Naukovi perspektyvy. 2022;6:611-23. DOI: 10.52058/2708-7530-2022-6(24)-611-623. (in Ukrainian).

Відомості про авторів
Кільмухаметова Ю.Х. – канд.мед.наук, асистент кафедри терапевтичної стоматології Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці, Україна.
ORCID https://orcid.org/0000-0001-8970-1441
Басіста А.С. – канд.мед.наук, асистент кафедри терапевтичної стоматології Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці, Україна. ORCID https://orcid.org/0000-0001-7517-6156.
Остафійчук М.О. – канд.мед.наук, доцент закладу вищої освіти кафедри терапевтичної стоматології Буковинського державного медичного університету, м. Чернівці, Україна. ORCID https://orcid.org/0000-0001-7820-3295.
Воляк М.Н. – канд.мед.наук, доцент кафедри дитячої стоматології Івано-Франківського національного медичного університету, м. Івано-Франківськ, Україна. ORCID https://orcid.org/0009-0001-7747-0364.
Лабій Ю.А. – канд.мед.наук, доцент кафедри дитячої стоматології Івано-Франківського національного медичного університету, м. Івано-Франківськ, Україна. ORCID https://orcid.org/0009-0007-7541-0417.
Кошкін О.Є. – канд.мед.наук, доцент кафедри дитячої стоматології Івано-Франківського національного медичного університету, м. Івано-Франківськ, Україна. ORCID https://orcid.org/0000-0002-6527-8965.

Information about the authors
Kilmukhametova Yu.Kh. – PhD, Assistant, Department of Therapeutic Dentistry, Bukovinian State Medical University. ORCID https://orcid.org/0000-0001-8970-1441, email: kilmukhametova.iuliia@bsmu.edu.ua.
Basista A.S. – PhD, Assistant, Department of Therapeutic Dentistry, Bukovinian State Medical University. ORCID https://orcid.org/0000-0001-7517-6156.
Ostafiichuk M.O. – PhD, Assoc. Professor, Department of Therapeutic Dentistry, Bukovinian State Medical University, ORCID https://orcid.org/0000-0001-7820-3295.
Voliak M.N. – PhD, Assoc. Professor, Department of Paediatric Dentistry, Ivano-Frankivsk National Medical University. ORCID https://orcid.org/0009-0001-7747-0364.
Labii Yu.A. – PhD, Assoc. Professor, Department of Paediatric Dentistry, Ivano-Frankivsk National Medical University. ORCID https://orcid.org/0009-0007-7541-0417.
Koshkin O.E. – PhD, Assoc. Professor, Department of Paediatric Dentistry, Ivano-Frankivsk National Medical University. ORCID https://orcid.org/0000-0002-6527-8965.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025.
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 08.09.2025.
Дата публікації: 30.09.2025.

© Кільмухаметова Ю.Х., Басіста А.С., Остафійчук М.О., Воляк М.Н., Лабій Ю.А., Кошкін О.Є. 2025